

ἔμοι ἐκ τῆς ἀλληλουχίας τῶν ἰδεῶν ἔλαβον τὸ ἐνδόσιμον, τὴν μὲν καθαρῶς ὑλιστικὴν δόξαν, καθ' ἣν ἡ συνείδησις χαρακτηρίζεται ὡς ἀπλῆ τοῦ ἐγκεφάλου λειτουργία, νὰ θεωρήσω ὡς αὐθαίρετον, τὴν δὲ μεταφυσικὴν θεωρίαν περὶ τῆς ὑπάρξεως ἰδιαιτέρας ψυχῆς ὡς δεδαικασιολογημένην, καὶ νῦν δ' ἔτι, παρὰ τὰς ἀντιπαρατηρήσεις τοῦ φέγγι, δὲν δύναμαι γὰρ πεισθῶ ὅτι ἡ θεωρία αὕτη εἶνε σφαλερὰ ἢ στερεῖται λογικῆς βάσεως.» ¹⁾

Ζ'

Ἡ γένεσις τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ περὶ γένεσεως τοῦ ἀνθρώπου ζήτημα ἔσεται ἐν τῶν πρωτίστων ἀντικειμένων τῶν παρεπομένων μελετῶν· ἐνταῦθα δὲ θέλω σκιαγραφῆσαι τοὺς ὅρους ὑφ' οὓς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας συζητεῖται.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος ὁ φυσιοδίφης Λαμάρκ, ὑποτυπώσας παλαιάν τινα τοῦ Ἀναξιμάνδρου δόξαν, ἐφρόνει ὅτι πάντα τὰ εἶδη τῶν ζωϊκῶν ὄντων δὲν ἐδημιουργήθησαν συγχρόνως, ἀλλ' ἀναφύοντα τινὰ ἐξ αὐτῶν διὰ τῆς ζωϊκῆς δυνάμεως, ἣν ὁ Δημιουργὸς ἐχορήγησεν εἰς τὴν φύσιν, ὑπῆρξαν ὡς τὰ πρωτοπλάσματα ἐξ ὧν διὰ τῆς ἡρέμα καὶ κατὰ μικρὸν μεταμορφώσεως καὶ ἐξελιξεως παρήχθησαν πάντα τὰ ζωϊκὰ ὄντα, ἐν οἷς καὶ ὁ ἀνθρώπος. Τὴν θεωρίαν ταύτην πρὸ εἰκοσιπέντε ἐτῶν ἐπίστωσε καὶ ἠρμήνευσεν ὁ μεγαλοφυῆς Δάρβιν· «φρονῶ ἔλεγεν, ὅτι ἅπας ὁ ζωϊκὸς κόσμος παρήχθη ἐκ

¹⁾ Σχαιδεμάχερ, περὶ Ὑλισμοῦ. Συνείδησις.

τεσσάρων ἢ πέντε ἀρχετύπων ἤτοι πρωτογόνων εἰδῶν· ἴσως ἡ ἀναλογία ἠδύνατο νὰ μετέωθησθῃ ὀλίγον προωτέρω, ὥστε νὰ πιστεύσω ὅτι πάντα τὰ ζῶα κατάγονται ἐξ ἑνὸς μόνου πρωτοτύπου· ἀλλ' ἡ ἀναλογία αὕτη θὰ ἦτο τολμηρὰ.» Καὶ Λαμάρκ ὁμοίως καὶ Δάρβιν οὐ μόνον δὲν ἀπεδέχοντο ἀλλὰ καὶ ἀπέκρουον τὴν ἰδέαν τῆς ἐκ τῆς ὕλης αὐτομάτου γενέσεως τῶν πρώτων ἐκείνων ἀρχεγόνων πρωτοπλασμάτων. « Ἡ φύσις, ἔγραφεν ὁ Λαμάρκ, παράγει τὴν ζωὴν, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν τὴν φύσιν μετὰ τοῦ Δημιουργοῦ αὐτῆς » καὶ ὁ Δάρβιν προσέθετεν « ἡ ζωὴ τοῦ πρώτου ἐκείνου πρωτοπλάσματος, πεπρωκισμένου διὰ καταπληκτικῆς καὶ ἀπείρου δυνάμεως ἐξελίξεως πρὸς παραγωγὴν τοῦ ζωικοῦ κόσμου, εἶνε ἡ ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς παντοδυναμίας τοῦ Δημιουργοῦ, δὲν βλέπω δὲ διὰ τίνα λόγον αἱ θεωρίαι μου δύνανται νὰ σκανδαλίωσι τὸ ἀγνότατον τοῦ ἀνθρώπου θρησκευτικὸν αἴσθημα. »

(1) Δάρβιν μετὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν εἰλικρινείας ἐθεώρησε τὰς ἐπιστημονικὰς θεωρίας του ὡς ἀπλὰς ὑποθέσεις καὶ δὲν ἀπέκρυψε πάσας τὰς ἀντιφάσεις καὶ πάντα τὰ γεγονότα καθ' ὧν προσέκρουον. (2) Δαρβινισμὸς κατέπληξε τὸ κατ' ἀρχὰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον καὶ πλείστοι τῶν φυσιοδιφῶν μετ' αὐτοῦ συνετάχθησαν, ἀλλὰ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη σπουδαία ἐπήλθεν ἀντίδρασις καὶ ὀπισθοχώρησις ὡς ἐκ τῶν γενομένων γεωλογικῶν ἐρευνῶν καὶ ἀνακαλύψεων. « Ἰπῆρξεν ἐποχὴ, ἔλεγεν ἐσχάτως ὁ Βίρχοφ ἐνώπιον τοῦ ἐν Γερμανίᾳ συνεδρίου τῶν φυσιοδιφῶν, καθ' ἣν ὀλίγοι τῶν φυσιοδιφῶν ἤγειρον ἀμφιβολίας περὶ τῆς γενέσεως καὶ καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ ἐτέρου ζωικοῦ ὄντος· ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, πᾶσαι αἱ γενόμεναι παρατηρήσεις καὶ ἐρευναι καὶ πᾶσαι αἱ πρόοδοι τῆς προϊστορικῆς ἀνθρωπολογίας μᾶς ἀπεμάκρυναν ἀπὸ τῆς συγγενείας ἐκείνης. Θεωρῶ δὲ ὡς ἀληθῆ, δόξαν τῆς ἑταίρειας τῶν ἀνθρωπολόγων τῆς

Γερμανίας ὅτι αὕτη, καθ' ὃ χρόνον ἔχμαζεν ἡ Δαρβίνειος θεωρία, διετήρησεν ἅπασαν αὐτῆς τὴν ψυχρότητα μὴ ἀποδεχθεῖσα τὸ ἐπιστημονικὸν ταύτης κῦρος.»

Καὶ ὁμοίως οἱ ὕλιστα λαβόντες ἀνά χειρας τὴν ἐπιστημονικὴν τοῦ Δάρβιν ὑπόθεσιν, παραστήσαντες αὐτὴν ὡς ἀλήθειαν λαβοῦσαν ὀριστικὸν τῆς ἐπιστήμης κῦρος, παραμορφώσαντες τοὺς οὐσιώδεις αὐτῆς χαρακτήρας καὶ βεβαιώσαντες ὅτι οὐ μόνον ὁ ἄνθρωπος κατάγεται ἀπὸ ἄλλου ζωικοῦ ὄντος, ἀλλ' ὅτι καὶ τὰ πρῶτα ζωικά πρωτοπλάσματα αὐτομάτως ἀπὸ τῆς ὕλης ἀνεφύησαν, ἐπεσκότισαν τοὺς μὴ περὶ τὰ τοιαῦτα ἐπασχολουμένους καὶ παρήγαγον ἀληθὲς χάος εἰς τὸν νοῦν καὶ εἰς τὰς πεποιθήσεις τῆς νεολαίας. Μυριάκις ὁ Δάρβιν παρήνεσεν αὐτοὺς νὰ μὴ παρασύρωνται ὑπὸ τῆς φαντασίας, μυριάκις ἐπανέλαβεν ὅτι αἱ θεωρίαι του εἶνε ἄπλαϊ εἰσηγήσεις καὶ προτάσεις ἐπιστημονικῆς μελέτης μὴ ἐμπεδούμεναι πάντοτε ἐπὶ τῶν γεγονότων· « παρατηρεῖτε, ἔλεγεν αὐτοῖς, μελετᾶτε, ἀλλὰ μὴ ἀποδίδητε τῇ θεωρίᾳ μου μεῖζον τοῦ πρέποντος κῦρος.» « Προσέξατε, ἔλεγεν ὁ θιασώτης τοῦ Δάρβιν, Δαβιδὸς Στράους, ὅτι ἐγγύτερον ἐξεταζομένη ἡ θεωρία φωρᾶται καταλείπουσα ἀνεριμήνευτα πάμπολλα, καὶ δὴ τὰ πρῶτα καὶ κορυφαῖα· παρέχει μὲν νύξεις πρὸς μελέτην καὶ πρὸς μελλούσας πιθανὰς ἐπιλύσεις ἀλλ' οὐδαμῶς οὐδὲν ἐπιλύει.» Ἄλλ' αἱ παραινέσεις ὑπῆρξαν μάταιαι, καὶ οὐ μόνον ἡ Δαρβίνειος θεωρία, ἡ ὁσημέραι ἐξελεγχομένη ὡς ὑπόθεσις ἀνυπόστατος, ἀνεκρηύθη ὡς ἀλήθεια ἀναμρισιβήτητος, ἀλλὰ καὶ πέρα τῆς θεωρίας ταύτης προβάντες ἐβεβαίωσαν ὅτι καὶ τὰ πρῶτα ἐκεῖνα ζωικά πρωτοπλάσματα ἐξ αὐτομάτου παρήχθησαν γενέσεως. Ἦν ὧ δὲ οἱ Βύχνερ καὶ Φόχτ καὶ Ἴκελ διὰ τῶν δημοδῶν δημοσιεύσεών των καὶ διὰ τῶν προφορικῶν διδασκαλιῶν των διέσειον τὰς βάσεις πάσης θρησκευτικῆς περὶ δημιουργίας πεποιθήσεως καὶ ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης διέδιδον θεωρίας ἄς οὐδέποτε ἡ

ἐπιστήμη ἀπεδέξατο, ὁ ὑπατος τῶν ζῶντων φυσιοδίφῳ, Pasteur ἀπεδείκνυε διὰ τῶν πειραμάτων αὐτοῦ τὸ φυσικῶς ἀδύνατον τῆς αὐτομάτου τῆς ζωῆς γενέσεως. Οὕτως δὲ οἱ μὲν ὑλοδοξοῦντες ἐβεβαίουν ὅτι τὸ περὶ γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρόβλημα λύεται διὰ τῆς Δαρβινείου θεωρίας, ὁ δὲ Δάρβιν ἐξαρχακτῆριζε ταύτην ἀπλῆν ὑπόθεσιν μηδὲλως ἀντιτασσομένην εἰς τὰς θρησκευτικὰς περὶ ἰσομορφίας πεποιθήσεις, ἣ δὲ ἐπιστήμη ἀνέτρεπε διὰ τῆς πειραματικῆς μεθόδου τὰς διδασκαλίας τοῦ Ὑλισμοῦ περὶ αὐτομάτου τῶν ζωϊκῶν ὄντων γενέσεως.

Γενικαὶ παρατηρήσεις.

Ὁδηγούμενος ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῶν ὑλοδοξούντων καὶ τὰς πειραματικὰς ἐπιστήμας λαμβάνων ὡς γνώμονα θέλω ἐγκύψῃ ἐν ταῖς ἐπομέναις μελέταις εἰς τὴν ἐπίλυσιν τῶν προτεθέντων προβλημάτων, ἐνταῦθα δὲ ἀπτόμενος αὐτῶν ἀκροθιγῶς περιορίζω τὸν λόγον ἐπὶ γενικῶν τινῶν σκέψεων.

Μάτην ἠθέλατε ἐκζητήσῃ εἰς τὰ συγγράμματα τῶν ὕλιστῶν τὴν λύσιν τῶν ὀρισθέντων προβλημάτων· οἱ μὲν ἀποσιωπῶσι ταῦτα, οἱ δὲ μᾶς παραπέμπουσι δι' ἀορίστων καὶ κενῶν φράσεων εἰς τὰς γενομένας ἐπιστημονικὰς προόδους, ἕτεροι δὲ τούτων ἀνομολογοῦντες ὅτι οὔτε ἡ ἐπιστήμη οὔτε αἱ ὕλιστικαὶ θεωρίαι λύουσι τὰ ἐπεγειρόμενα ζητήματα, ἐπαγγέλλονται ὅτι ταῦτα θέλουσι λάβῃ τὴν λύσιν τῶν ἐν τῷ μέλλοντι. «Εἶνε ἀληθές, ἡ λέγει ὁ Βύχνερ, ὅτι ἡ ἐπιστήμη οὐδεμίαν δίδει ἐξήγησιν τῶν πνευματικῶν φαινομένων· ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη δὲν ἐξήγγειλεν εἰσέτι τὸν τελευταῖον λόγον, πρέπει δὲ νὰ ἐλπίσωμεν ὅτι ἐν τῷ

μέλλοντι θέλει λύση πάντα τὰ ἐπεχειρόμενα προβλήματα. » —
« Τὸ Ἐγὼ εἶνε γεγονός ἀνεξήγητον καὶ δὲν ἀξιῶ ὅτι δύναμαι νὰ
ἐπιφέρω οὐδεμίαν περὶ τοῦ γεγονότος τούτου ἐξήγησιν. » ¹⁾ Ἡ
καθηγητὴς Ἐλεὺς προσημαζόμενος τοῦ λόγου ὃν ἀπήγγειλεν ἐν
Βιέννῃ κατὰ τὸ ἔτος 1878 περὶ τῶν ἐμφύχων κυττάρων ἔλεγε·
« Ἦ εἶνε ἡ ψυχὴ· πόθεν ἔρχεται καὶ ποῦ ὑπάγει; ὁ ἄνθρωπος
ἔχει μόνον ψυχὴν ἢ καὶ τὰ ζῶα; καὶ ποῦ δύνανται ἄρα γε νὰ
εὑρεθῶσι τὰ ὅρια, ποῦ αἱ ἀρχαὶ τῆς ψυχικῆς ζωῆς ἐν τῷ ζωικῷ
βασιλείῳ; Ἐναντι τοιούτων καὶ ὁμοίων ζητημάτων παριστάμεθα
ἔτι καὶ σήμερον, ὡς πρὸ χιλίων καὶ δισχιλίων ἐτῶν, ἄνευ ὀρι-
στικῆς ἀπαντήσεως δυναμένης νὰ τύχη γενικῆς ἐπιστημονικῆς
παραδόχῃς καὶ κύρους. » ²⁾

Καὶ ἀνομολογῶ μὲν καὶ ἀποδέχομαι ὅτι οὐδὲν σύστημα
καὶ οὐδεμία ἐπιστημονικὴ θεωρία δύναται νὰ ἐπιλύσῃ πάντα τὰ
περὶ αὐτὴν ἐπεχειρόμενα προβλήματα, ἀλλ' ὅπως θεωρία τις προ-
τεινομένη πρὸ εἴκοσι πέντε ὄλων αἰώνων καὶ ὑπὸ τῆς ἐπιστή-
μης ἀποκρουομένη καταστῆ ἀξία νέας καὶ σπουδαίας συζητήσεως,
εἶνε ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον νὰ λάβῃσι τοῦλάχιστον ἐπεξήγησίν
τινα τὰ κατ' αὐτῆς ἀντιστρατευόμενα προφανῆ γεγονότα, νὰ
συναρμολογηθῇ τὸ ὄρθον τῆς θεωρίας ταύτης μετὰ τῆς ὑπο-
στάσεως τῶν κατ' αὐτῆς ἐπεχειρομένων πράγματων καὶ γεγονότων.

Τώρα ἰδοὺ τίς εἶνε ἡ θέσις τῶν δογμάτων τοῦ Ἰλισμοῦ
ἔναντι τῶν κατ' αὐτῶν ἐπανισταμένων γεγονότων.

Κατὰ τὰς θεωρίας ταύτας οὐδὲν ὑπάρχει ἐκτὸς τῆς ὕλης
καὶ ἀπὸ τῆς ὕλης κεχωρισμένον, μὴ ἔχον σῶμα καὶ ὄλιως πνευ-
ματικόν· καὶ ὅμως αἱ ἰδέαι, τὰ συναισθήματα, αἱ πεποιθήσεις
ὑπάρχουσι, καὶ οἱ ὕλισται ἀνομολογοῦσιν ὅτι εἶνε ὄντα καὶ
παραγωγαὶ αὐλοὶ καὶ πνευματικαί.

¹⁾ Broussais. — Réponse aux critiques.

²⁾ Κλειτὸ ἀριθ. 1110.

Οὐδεμία πνευματικὴ δύναμις δύναται νὰ ἔλθῃ εἰς σχέσεις καὶ συνάφειαν μετὰ τοῦ σώματος καὶ μετὰ τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης· τοῦτο μᾶς διδάσκειτε οἱ Ὀλισταί. Καὶ ὅμως αἱ ἰδέαι, τὰ συναισθήματα, αἱ πεποιθήσεις ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου, συνδουάζονται, μεταποιοῦνται, ἀναλύονται, συντίθενται καὶ κρίνονται ὑπ' αὐτοῦ, καίτοι μὴ ἐνοικούσης κατὰ τὰς δοξασίας σας οὐδεμιᾶς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πνευματικῆς ἀρχῆς, καὶ τὸ σπουδαιότερον, τὰ πνευματικὰ ἐκεῖνα ὄντα ἐντοπίζονται καὶ κατατίθενται ἐπ' αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς ἀναμνήσεως ἀναπαράγονται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς συνειδήσεως.

Διατείνεσθε ὅτι οὐδὲν ἐν τῷ νῷ ὃ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει, καὶ ψευδοῦ ποιῶντες ἐφαρμογὴν τῆς φιλοσοφικῆς ταύτης θεωρίας, προκηρύσσετε ὅτι οὐδεμία ἰδέα παράγεται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἐὰν μὴ προηγήθῃ ἢ ἐν τῷ ἐγκέφαλῳ ὕλική ἀλλοίωσις ἐκ τῶν ἐντυπώσεων τῶν αἰσθητηρίων· καὶ ὅμως ὁ ἐγκέφαλος παρήγαγε τὴν περὶ θεότητος ἰδέαν τὴν μὴ ἀντιστοιχοῦσαν οὔτε ἐν τῷ συνόλῳ οὔτε ἐν τοῖς στοιχείοις αὐτῆς πρὸς οὐδεμίαν αἰσθησιν ἢ ἐξωτερικὴν ἐντύπωσιν.

Ἐπαγγέλλεσθε ὅτι οὐδεμία δύναμις δύναται ν' ἀποκαλυφθῇ, εἰς τὸν ἀνθρώπον, ἐὰν μὴ ἐπιφέρῃ σωματικὰς καὶ μηχανικὰς εἰς τὸν ἐγκέφαλον μεταβολὰς καὶ ἐντυπώσεις· ἀλλὰ τὸ πνεῦμα ἀποκαλύπτεται καὶ περὶ αὐτοῦ μορφοῦνται καὶ ἰδέαι καὶ πεποιθήσεις, καθίσταται δὲ τὸ ἀντικείμενον τῶν ψυχολογικῶν καὶ μεταφυσικῶν ἐπιστημῶν. Καὶ ὅμως ἀποκρούετε τὴν περὶ ὑπάρξεως τῆς ψυχῆς ἀλήθειαν καὶ διδάσκετε ὅτι αὕτη ἐδημιουργήθη καὶ ἀπεκαλύφθη ἐκ τοῦ μὴ ὄντος καὶ ὑπὸ τοῦ ἐγκεφάλου αὐτοῦ ἀπεδόθησαν αἱ ἴδιαι ἐnergεῖαι εἰς ἓν ἀνύπαρκτον καὶ πνευματικόν.

Οὐδεμία ὑπάρχει δύναμις ἐκτὸς τῆς ὕλης, πᾶσαι δὲ αἱ βουλήσεις καὶ ἀποφάσεις τοῦ ἀνθρώπου ἤρτηνται ἐκ μηχανικῶν, σωματικῶν καὶ ἀσυνειδήτων τῆς ὕλης κινήσεων· τῆσδε εἶνε ἡ

θεωρία. Καὶ ὅμως ὁ ἄνθρωπος καὶ βουλεύεται καὶ ἀπορασιζει ἐναντίον τῶν ῥοπῶν καὶ ἀπαιτήσεων τοῦ σώματος, καὶ ἐνεργεῖ κατ' ἀντίθεσιν τῶν φυσικῶν καὶ μηχανικῶν νόμων καὶ δεσπόζει καὶ καταβάλλει τρυτούς καὶ κατ' αὐτῶν ἀντιστρατεύεται.

Ἀρξάσθε τὴν ἐλευθέραν τοῦ ἀνθρώπου βούλησιν· καὶ ὅμως ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ ὑμεῖς ἐνεργεῖτε ὡς ὄντα ἐλεύθερα, καὶ ἐν τῇ οἰκογενεῖα καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ σκέπτεσθε ὑμεῖς αὐτοὶ καὶ κρίνετε καὶ ἐργάζεσθε, ὡσανεὶ ὁ ἄνθρωπος εἶχε τὴν ἐλευθέραν τῶν πράξεων του διεύθυνσιν.

Ἐγκαταλείψατε, μᾶς λέγετε καθ' ἐκάστην, ἐγκαταλείψατε τὰ ὄνειροπολήματα καὶ τὰς φαντασιώδεις ὀρησκευτικὰς πεποιθήσεις καὶ προσέλθετε εἰς τὸ σύστημα καὶ εἰς τὰς πεποιθήσεις τῆς πείρας, τῶν γεγονότων καὶ τῶν προόδων τῆς ἐπιστήμης. Ἰδοὺ ἡμεῖς· ἀλλ' ὅτε προσελθόντες ἐζητήσαμεν παρ' ὑμῶν τὴν ἐξήγησιν τῶν ἀποκρουόντων τὰς θεωρίας σας γεγονότων, ἤκούσαμεν παρ' ὑμῶν ὅτι « τὰ πνευματικὰ φαινόμενα δὲν ἐπιδέχονται ἐξήγησιν »· ὅτε δὲ τὰς ἐπιστημονικὰς ἐξεζητήσαμεν προόδους, ἤκούσαμεν παρ' ὑμῶν ὅτι « ὡς πρὸς τὰ ψυχολογικὰ ζητήματα εὐρισκόμεθα ἐν οἷα θέσει εὐρίσκετο ἡ ἐπιστήμη πρὸ χιλιῶν καὶ δύο χιλιάδων ἐτῶν ». Ποῖον λοιπὸν εἶνε τὸ ἔρεισμα, τίς δὲ ἡ ὑπόστασις τῶν ὑμετέρων θεωριῶν, καὶ τίνες αἱ πειραματικαὶ ἀλήθειαι αἱ ἐμπεδοῦσαι καὶ ὑποστηρίζουσαι ταύτας; Εἶπετε ὅτι ἡ ζωὴ ἀνεφύη ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου πλανήτου δι' αὐτομάτου ἀπὸ τῆς ὕλης γενέσεως καὶ ἤδη διὰ τῶν ἐπιστημονικῶν πειραμάτων πληροφοροῦμεθα ὅτι ἡ αὐτόματος ἀπὸ τῆς ὕλης γένεσις εἶνε φυσικῶς ἀδύνατος. Ἐβεβαιώσατε ὅτι αἱ πρόοδοι τῆς ἐπιστήμης ἀπεκάλυψαν τὸ ἀνυπόστατον τῶν ὀρησκευτικῶν τῆς ἀνθρωπότητος πεποιθήσεων· ἀλλὰ κατὰ τῆς βεβαιώσεως ταύτης ἐπανεστάνται καὶ διαμαρτύρονται πάντες οἱ τὰ πρῶτα φέροντες ἐρμηνεῖς τῶν φυσικῶν καὶ πειραματικῶν ἐπιστημῶν καὶ διαμαρτύρονται οἱ

Φαρανάκ και Δέβη εκ τῶν Βρετανικῶν νήσιων, ὁ Κλαύδιος Βερνάρ και ὁ Pasteur εκ Γαλλίας, θαυμαρτύρονται οἱ Βίρχοφ και Bois-Reymond εκ τῶν γερμανικῶν χωρῶν και ὁ De la Rive εκ Ἑλβετίας και ὁ μέγας Ἀγαζίζ εκ τοῦ νέου κόσμου.

Ἐπικαλεῖσθε τὴν ἐπιστήμην· ἡ ἐπιστήμη! ἡ ἐπιστήμη!
Ἔστω αὐτὴ ὁδηγὸς τῶν πεποιθήσεών μας· ἄς ἀναλύσωμεν και ἄς ἐξελέγξωμεν δι' αὐτῆς τὰς δοξασίας μας, τὰς ἐνοράσεις τῶν συναισθημάτων μας και πᾶσας τὰς παραδόσεις τῆς ἀνθρωπότητος· ἀποδεχόμεθα πᾶσας τὰς ἐπιστημονικὰς ἀληθείας και πάντα τὰ ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα, ἀλλὰ δὲν θὰ ἐγκαταλείψωμεν ὡς εκ τούτου τὸν νοῦν και τὴν καρδίαν μας ἔρμαιον ἐκείνων, οἵτινες καταχρῶμενοι τὸ ὄνομα τῆς ἐπιστήμης διδάσκουσιν ἡμᾶς ἀσυνάρτητα διδάγματα προσκρούοντα πρὸς τὴν ἐπιστήμην και ἐξοκέλλοντα εἰς τὸ χάος. Ἀκούομεν μεθ' ὅλης τῆς ἀνεκτικότητος και μεθ' ὅλης τῆς προσοχῆς πάντα τὰ διδάγματα και πᾶσας τὰς εἰσηγήσεις σας, ἀλλὰ προσερχόμενοι εἰς τὰς πηγὰς τῆς ἐπιστήμης ὅπως βασανίσωμεν αὐτὰς πειθόμεθα ὅτι αἱ ὑμέτεραι θεωρίαι ἀποκρούονται και κηρύσσονται ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης θρασεῖαι και παράλογοι.

Πρὸ πενήτηντα ἐτῶν μᾶς ἠγγέλλετο ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη τῆς Γερμανίας ἀνεκάλυψε και ὀριστικῶς ἀπεφάνθη ἐπὶ πάντων τῶν διανοητικῶν, ἠθικῶν και θρησκευτικῶν ζητημάτων. Οὐδεὶς ἀπετόλμα ν' ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῶν πανθεϊστικῶν τοῦ Ἑγγέλου διδαγμάτων και αὐτὸς δὲ ὁ Humboldt ἐθεωρήθη ὡς τολμηρίας ἐγείρας ἀμφιβολίας τινὰς ἐπὶ τῆς ὀρθότητος τῶν ἐπικρατουσῶν ἰδεῶν· ὁ Ἑγγελος ἀπεβίωσε και πλουσίαν κατέλιπεν ἐπιστημονικὴν κληρονομίαν. Ἀλλὰ τί ἀπομένει πλέον εκ τῆς κληρονομίας ἐκείνης; οἱ ἴδιοι μαθηταὶ ἀποσκιρτήσαντες ἀπέβαλον τὰς κληρονομηθείσας θεωρίας και οὐδεὶς πλέον μετὰ τριάκοντα ἔτη, ἀποδέχεται αὐτάς.

Πρό τωνων ἐτῶν αἱ Gall καὶ Spurzheim μᾶς ἐβεβαίουν ὅτι αἱ διάφοροι νοητικαὶ καὶ αἰσθηματικαὶ τοῦ ἀνθρώπου ἰκανότητες, ἢ προσοχὴ, ἢ ἀναμνησις, ἢ κρίσις, ἢ ἀγαθότης, ἢ κακία, ἀντεστοίχουν πρὸς ὠρισμένα τοῦ ἐγκεφάλου μέρη. Ἡ φρενολογικὴ δὲ αὕτη παραφροσύνη, ἣν ἀπεδέχθησαν πλεῖστοι τῶν φυσιοδιφῶν καὶ ἰατρῶν ὡς ἀδιαφιλονείκτων ἀλήθειαν μυκτηρίζοντες τοὺς ἀλλοφρονούντας, ἐπὶ τοσοῦτον προέβη καὶ ἐπὶ τινα χρόνον ἐπεκράτησεν, ὥστε καὶ τὰ τοπογραφικὰ τῶν κρανίων σχέδια ἐγνωγραφήθησαν οἷον ἐπρόκειτο περὶ μηχανῶν ἢ λιθίνων οἰκοδομημάτων· ἀλλὰ τὰ κρανία ἐκεῖνα ἐκτιθέμενα σήμερον προκαλοῦσι τὸν γέλωτα καὶ τὴν περιφρόνησιν τῶν ἐπιστημόνων, χρησιμεύουσι δὲ ὡς ἀθύρματα τῶν νηπίων.

Ἦδῃ δὲ ἐξαντληθείσης τῆς πηγῆς τῶν ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης προκηρυσσομένων καινοτομιῶν, μᾶς ἐπαναφέρουσι τὰς ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὑπὸ τοῦ Δημοκρίτου καὶ Λουκρετίου ἐξαγγελθείσας θεωρίας, ἐμπεδομέναις δῆθεν καὶ κυρουμέναις ὑπὸ τῶν γενομένων προόδων τῶν φυσικῶν καὶ πειραματικῶν ἐπιστημῶν. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἀγγελλομένων τούτων προόδων θέλω ἐπασχοληθῆ ἔν ταῖς παρεπομέναις μελέταις, ἀλλ' ἐνταῦθα ἐκζητῶ καὶ αὐθις παρὰ τῶν ὕλιστῶν, ποῖον εἶνε τὸ ἐπιστημονικὸν ἔρεισμα τῶν ὕλιστικῶν θεωριῶν καὶ τίνες αἱ ἐμπεδοῦσαι αὐτὰς ἐπιστημονικαὶ πρόοδοι; Μή τι πρόκειται περὶ θεωριῶν ὁμοίων ταῖς τοῦ Gall καὶ τοῦ Spurzheim, ἢ περὶ δογμάτων νέας τινὸς πίστεως μηδεμίαν ἐχούσης σχέσιν πρὸς τὴν ἐπιστήμην;

Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀπήντησεν ὁ ἐνθερμος μεταξὺ τῶν ὕλιστῶν Ἐκελ. Κατὰ τὸ ἔτος 1878 ἐν τινι τῶν ἐν Παρισίοις ὁμοφρόνων του ὀμηγύρει ἀπεκάλυψε πᾶσαν τὴν ἐπιστημονικὴν τῶν ὕλοφρονούντων γυμνότητα. « Δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν, ἔλεγεν, οὔτε τοὺς ὅρους οὔτε τὸν χρόνον, ἀλλ' ὅ,τι πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς βέβαιον εἶνε τοῦτο, ὅτι τὰ πρῶτα ζωικά ὄντα ἀνεφάνησαν

ἐν τῇ θαλάσῃ· ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν δύναται ν' ἀποκρου-
σθῇ οὔτε δι' ἐπιχειρημάτων οὔτε διὰ χημικῶν πειραμάτων.
Ἐφθασεν ἡ στιγμή καθ' ἣν πρέπει ν' ἀντικαταστήσωμεν τὴν
θεολογικὴν ἰδέαν περὶ τοῦ Σύμπαντος, περὶ τῆς ζωῆς καὶ περὶ
τοῦ πνεύματος, διὰ τῆς τοῦ ἐνισμοῦ καὶ μηχανισμοῦ τοῦ Κόσμου
ἰδέας. Τὸ μυστήριον ἐξακολουθεῖ νὰ ᾔνε ἀκατάληπτον καὶ τὰ
ἐπιχειρήματα τῆς σχολῆς δὲν δύνανται νὰ εἰσχωρήσωσιν· ἐφθά-
σαμεν εἰς τὰ ὅρια τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας πίστεως. »¹⁾ Ἀλλὰ
πῶς; μᾶς προτείνετε μίαν ὑπόθεσιν καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἀπο-
κλείετε πᾶν ἐπιχείρημα καὶ πᾶν ἐξαγόμενον χημικῆς πείρας;
Μᾶς ὀμιλεῖτε, οἱ ὑλοδοξοῦντες, περὶ μυστηρίου ἀκαταλήπτου καὶ
περὶ πίστεως; Ἀλλὰ σεῖς μᾶς εἶπετε· «ἐγκαταλείψατε τὰς
μυστηριώδεις καὶ ὑπερκοσμίους πεποιθήσεις σας, διότι πᾶσα ἐπὶ
τῆς πίστεως ἐρειδόμενη πεποίθησις εἶνε ἀναξία τοῦ ἀνθρώπου·
ἐγκαταλείψατε πᾶσαν περὶ Δημιουργοῦ καὶ δημιουργίας ἰδέαν
καὶ προσέλθετε εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς οὐσίας τῶν ὄντων καὶ εἰς
τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν». Καὶ ἤδη μᾶς ἀναγγέλλετε ὅτι τὸ
μυστήριον τοῦ Παντός εἶνε ἀκατάληπτον καὶ ἐν αὐτῷ δὲν δύναται
νὰ εἰσχωρήσῃ ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια! Καὶ ἤδη ἀποστρέφετε τὸ
πρόσωπον ἀπὸ τὰ ἐπιστημονικὰ ἐπιχειρήματα καὶ τὰς χημικὰς
ἀναλύσεις τὰς καθιστώσας καταφανῆ τὸν περὶ αὐτομάτου γενέσεως
τῆς ζωῆς παραλογισμόν σας! Καὶ ἤδη ἀποτολμάτε νὰ προτεί-
νητε ἡμῖν ὑποθέσεις, μυστήρια, δόγματα καὶ νέαν πίστιν!

Ἀλλ' ἐὰν ἡ πίστις αὕτη καὶ τὰ προτεινόμενα δόγματα δὲν
δύνανται νὰ ὑποστῶσι τὴν πειραματικὴν ἔρευναν οὐδ' ἔχουσιν
ἐπιστημονικόν τι κῦρος, περιβέβληνται καὶ τοὺς ἱστορικοὺς καὶ
ἠθικοὺς χαρακτῆρας τοὺς δυναμένους ν' ἀποδώσωσιν εἰς αὐτὰ
πιθανότητά τινα ὀρθότητος καὶ ἀληθείας, καταστήσωσι δὲ τὴν
προτεινομένην πίστιν ἀξίαν τῆς συνειδήσεως τῆς ἀνθρωπότητος;

¹⁾ Temps 30 Αὐγούστου 1878.

E. Γ. Π. Π. Κ. Τ. Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Ἴδ! ἐάν μοι προτείνετε πίστιν μή ικανοποιοῦσαν μὲν πάσας τὰς ἀπαιτήσεις τῆς διανοίας, ἀλλὰ περιβεβλημένην πάντα τὰ ἱστορικά καὶ ἐξωτερικά στοιχεῖα τὰ ἐπιβάλλοντα τὸ γόητρον τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ σεβασμοῦ· ἐάν μοι ἀγγέλλετε δόγματα, ἅτινα διεθέρμανον τὰς καρδίας τῶν ἐν ταῖς τέχναις διαπρεψάντων, τῶν περικλεῶν τῆς ἐπιστήμης ἐρμηνέων, τῶν γιγάντων τῆς ποιήσεως, τῶν ἐνδόξων ἰχνηλατῶν τῆς οὐσίας τῶν ὄντων καὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας· ἐάν ἐκ τῶν ναμάτων τῆς πίστεως ταύτης ἀγέβλυσαν πᾶσαι αἱ περιφανεῖς ἀρεταί, πᾶσαι αἱ πράξεις τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ ἐθελοθυσίας, δι' ἃς τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων στεννυνεται· ἐάν μοι ἀποκαλύπτετε δόγματα ὁδηγοῦντά με εἰς τὴν πρόοδον καὶ εἰς τὴν ἐλευθερίαν, ἐγείροντα τὸ αἶσθημα τῆς ἰδεώδους τελειότητος, ἐμπνέοντα μοι ἀκατάβλητον δύναμιν ὅπως ἀπαράχως διαβλέπω τὸν θάνατον κατὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἐμοῦ καθήκοντος· ἐάν ἡ πίστις αὕτη ὡς ἀπὸ λαμπροτάτης ἐστίας διαχέουσα τὰς λαμπηδόνας τοῦ φωτός αὐτῆς διαρωτίζει τὸ σκότος καὶ ἐπιλύει πάντα τὰ καταθλίβοντα τὴν καρδίαν μου προβλήματα· ἐάν τὰ προτεινόμενα δόγματα εἰς μὲν τὸν πλούσιον ἐμπνέουσι τὸ αἶσθημα τοῦ ἐλέους, τὴν ὑπομονὴν δὲ καὶ τὴν ἐγκαρτέρησιν καὶ τὴν παρηγορίαν εἰς τὸν δυστυχοῦντα· ἐάν τὰ δόγματα ταῦτα καθιστῶσιν ἀξιοθαύμαστον τὴν ἐν τιμιότητι πενίαν, καθιγάξουσι τὴν λύπην καὶ διανοίγουσι τὸ ἄπειρον τῆς ἐλπίδος πρὸ τοῦ τάφου· ἐάν ἡ πίστις αὕτη διέσωσε καὶ ὕψος φρονήματος καὶ γλῶσσαν καὶ ἐθνικὴν ὑπαρξίν ἐνδόξου λαοῦ ὑπὸ βάρβαρον στενάζοντος δουλείαν, καὶ τὰ συναισθήματα τῆς φιλοπατρίας καὶ τῆς ἐλευθερίας διαφλέγουσα, ὕψωσε πρώτη τὸ λάβαρον αὐτῆς ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ πραγματώσεως τῶν ἐθνικῶν αὐτοῦ πόθων, κλίνω εὐσεβῶς τὴν κεφαλὴν ἐνώπιον τῆς πίστεως καὶ τῶν προτεινομένων μοι δογμάτων, θά εἶπω δ' εἰς τὴν διάνοιάν μου· ἴδε τὴν ἀλήθειαν. Ἐάν σὺ διὰ τῶν ψυχρῶν ὑπολογισμῶν καὶ

ἀναλύσεών σου δὲν δύνασαι γ' ἀνιχνεύσῃς αὐτήν, ἐὰν ἡ μαρμαρυγὴ τοῦ φωτός ἐκθαμβοῖ τὰ σὰ ὄμματα, ἀλλ' ἐγώ εἰμι πεποικισμένος καὶ διὰ συνειδήσεώς διασχιζούσης τὰ μυστηριώδη σκότη καὶ διὰ συναίσθηματός ἐνορῶντος τὸ τέλειον, τὸ αἰώνιον, τὸ ἀόρατον. Κλῆνω εὐλαβῶς γόνυ πρὸ τοῦ ὕψους τῆς ἀγγελλομένης μοι πίστεως, ἡ δὲ διάνοιά μου ἱκανοποιεῖται ἐνώπιον τῶν γεγονότων, πρὸ τοῦ ἰδεώδους τῆς ἠθικῆς τελειότητος, πρὸ τοῦ ὀρίζοντος τοῦ ἀπείρου, καὶ πάντα ἀποβάλλει δισταγμὸν ἐν μέσῳ τοῦ κατακλύζοντος τὴν καρδίαν μου ὠκεανοῦ καθηγιασμένων πεποιθήσεων καὶ ὑπερκόσμιων φρονημάτων.

Ἄλλὰ τὴν προτεινομένην ἡμῖν πίστιν καὶ τὰ ἰλυσπωμένα ἐν τῇ ὕλῃ δόγματα καλῶς γνωρίζομεν· εἶνε ἡ πίστις τοῦ μηδενός καὶ χειρῶν τοῦ μηδενός. Ὁ ἄνθρωπος εἶνε κτῆνος καὶ ἀπλῆ σωματικὴ μηχανή, μὴ ἔχων οὔτε ἐλευθερίαν λόγου οὔτε ἐλευθερίαν συνειδήσεως, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἀνεύθυνος ἐπὶ ταῖς πράξεις καὶ ἐνεργείαις του· τὸ κακὸν ἢ τὸ ἀγαθόν, ἐθελοθυσία, δικαίωμα, καθήκοντα, ἀρετὴ, ἐγκλήματα, εἰσὶ λέξεις κεναὶ νοήματος καὶ πραγματικότητος, καθόσον αἱ βουλήσεις καὶ ἀποφάσεις καὶ ἐνέργειαι τοῦ ἀνθρώπου ἤρτηνται ἀπὸ τῶν μηχανικῶν καὶ ἀσυνειδήτων κινήσεων τῶν τοῦ ἐγκεφάλου μορίων, τῶν διεπομένων ὑπὸ νόμων φυσικῶν καὶ ἀπαραβάτων· πανθ' ὅσα ἱκανοποιῶσι τὰ ἔνστικτα, τὰς ῥοπὰς καὶ τὰς ὀρέξεις τοῦ σώματος, ἐπιτρέπονται εἰς τὸν ἄνθρωπον, διότι πᾶν φρόνημα ἰδεῶδες καὶ ὑπερκόσμιον εἶνε ὄνειροπόλημα καὶ φαντασιοπληξία. Τοιαύτη ἡ πίστις, τοιαῦτα τὰ προτεινόμενα ἡμῖν δόγματα. Ἄλλ' ἡ μὲν συνειδήσις τῆς ἀνθρωπότητος βδελύσσεται τὴν πίστιν ταύτην, ἡ δὲ ἐπιστήμη ἀποκρούει, ἀποκηρύσσει καὶ διαμαρτύρεται κατὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸ κύρος αὐτῆς ὑπὲρ τῶν δογμάτων τῆς ἀσεβείας καὶ τῆς ἀποκτηνώσεως τοῦ ἀνθρώπου.

ΜΕΛΕΤΗ Β΄.

Ο ΥΛΙΣΜΟΣ ΥΠΟ ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ ΑΥΤΟΥ ΛΟΓΙΚΗΣ ΑΝΑΣΚΕΥΑΖΟΜΕΝΟΣ.

Ἐπιθέσωμεν δύο ἀντιφρονούντας, συνδιαλεγομένους ἐπὶ τῶν ὑφίστων κοσμολογικῶν καὶ ἀνθρωπολογικῶν προβλημάτων, προσκαλοῦντας δὲ ἡμᾶς, τὸν ἀναγνώστην καὶ τὸν γράφοντα, ν' ἀπορρανθῶμεν ἐπὶ τῆς ἐγειρομένης μεταξὺ αὐτῶν διαφωνίας. Καὶ ὁ μὲν τούτων πνευματιστῆς καὶ ἔμπλεως θρησκευτικῶν πεποιθήσεων ἀποφαίνεται τάδε. « Πλήρη ἔχω καὶ ἀδιάσειστον πεποιθήσιν περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ καὶ περὶ πνευματικῆς ἀρχῆς ἐν ἐμοὶ ἐνοικούσης, καὶ πεποιθήσεις μου αὗται πηγάζουσιν ἐκ τοῦ ἐμοῦ συνειδότος, ἐρειδόμεναι δὲ καὶ ἐπὶ τῶν σκέψεων τῆς ἐμῆς διανοίας καθίστανται ἀκράδαντοι καὶ ἀδιάσειστοι, μάλιστα ὅταν ἀναλογίζωμαι ὅτι εἶνε σύμφωνοι πρὸς τὰς πεποιθήσεις τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῶν ἐπιφανεστέρων τῆς ἐπιστήμης διερμηνέων ἐν πάσῃ χώρᾳ καὶ ἐν πάσῃ ἐποχῇ. Ἄλλως τε λαμβάνων ὡς γνώμονα καὶ ὁδηγὸν τῶν σκέψεών μου τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς θεωρίας τῶν ὑλιστῶν, καταλήγω εἰς τὰ αὐτὰ συμπέρασμα καὶ εἰς τὰς αὐτὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις. » Ὁ δὲ ἕτερος, ὑλιστῆς, ὁπαδὸς τοῦ Βύχνερ καὶ Ἑκελ, ἀντιλέγει· « Αἱ ἰδέαι αὗται πηγάζουσιν ἐκ πλημμυλῶν κινήσεων καὶ ἐκκρίσεων τοῦ ἐγκεφάλου σου· Θεὸς

δὲν ὑπάρχει, οὔτε πνευματικὴ τις δυνάμις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοικεῖ, οὔτε ἀρχὴ ἢ ἀντικείμενόν τι ὑπάρχει ἐκτὸς τοῦ ἄπτου, τοῦ ὄρατου καὶ σωματικοῦ κόσμου. Ἐκ τοῦ ἐμοῦ ἐγκεφάλου, τοῦ διατελοῦντος ἐν ὑγιᾷ καὶ φυσιολογικῇ καταστάσει καὶ ἀποβαλόντος πάσαν αἰτίαν δυναμένην νὰ διαταράξῃ τὰς λειτουργίας αὐτοῦ, παράγονται αἱ ἰδέαι τῆς ἀρνήσεως πάσης ὑπεραισθητῆς δυναμείως».

Καλούμενοι ν' ἀποφανθῶμεν ἐπὶ τῶν ἀντιθέτων τούτων δοξασιῶν, θέσωμεν ὡς βᾶσιν τῆς κρίσεώς μας ἀρχὴν λαμβανομένην ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν συνδιαλεγόμενων ὡς ἀφετηρίαν τῶν ἰδίων σκέψεων, ὅπως καὶ τὰ συμπεράσματα εἰς ἃ θὰ καταλήξωμεν γίνωσιν ὑπ' αὐτῶν ἀποδεκτά. Ὁ πρῶτος τούτων, καὶ τοι πνευματιστής, διατείνεται ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ τῶν ὕλιστῶν θεωρίαι ἄγουσιν εἰς τὴν ἀνασκευὴν τοῦ ὕλισμοῦ· λάβωμεν ὅθεν ὡς γνώμονα καὶ ὁδηγὸν τὰς θεωρίας ταύτας, τὰς ὑπὸ τοῦ ἐτέρου τῶν συνδιαλεγόμενων πρεσβευομένας, ὅπως ἀποφανθῶμεν ἐπὶ τῆς διενέξεως.

Ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὰς δοξασίας τῶν ὕλιστῶν, εἶνε προϊόν ἐνώσεως καὶ συμπήξεως σωματικῶν ὀργάνων ἀποτελούντων μηχανικὴν καὶ ὀργανικὴν τινα ἐνότητα ἀνεξάρτητον ἀπὸ πάσης πνευματικῆς δυνάμειως. Ἐκαστὸν τῶν ὀργάνων τῆς μηχανῆς χρησιμεύει εἰς ἰδιαίτεράν τινά λειτουργίαν, οἱ πόδες εἰς τὴν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μετακίνησιν, οἱ πνεύμονες πρὸς εἰσπνοὴν τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος, ὁ στόμαχος εἰς κατεργασίαν τῶν βρωμάτων, τὸ ἥπαρ εἰς τὴν ἐκκρίσιν τῆς χολῆς, ἡ καρδία εἰς τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος, οἱ νεφροὶ εἰς τὴν ἐκκαθάρισιν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀχρήστων ῥευστῶν, ὁ δὲ ἐγκέφαλος εἰς ἀποδοχὴν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων, μεταβιβαζομένων διὰ τῶν αἰσθητηρίων, καὶ εἰς μεταποίησιν τούτων εἰς ἰδέας, εἰς πεποιθήσεις, εἰς συναισθήματα. «Τὸ καλούμενον πνεῦμα εἶνε προϊόν τῆς ἐνεργείας

τοῦ μυελῶ, προϊόν ἰδεῶδες ἄνευ πραγματικῆς βάσεως, ἀποτέλεσμα συναρμοσολογήσεως ὀπτικῶν σωματίων, οἷα ἡ βελόνη τοῦ ὠροδείκτου » (Feuerbach). « Ἡ διάνοια εἶνε ἔκκρισις τοῦ ἐγκεφάλου ὁμοία τῶν ἐκκρίσεων τοῦ ἥπατος, τῶν νεφρῶν, τῶν ἀδένων ἢ σκέψις εἶνε προϊόν μηχανικῶν τοῦ ἐγκεφάλου κινήσεων, ἐξαρτωμένων ἐκ τῆς τροφῆς καὶ τῆς ἀδιαλείπτου κινήσεως καὶ ἀνανεώσεως τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης » (Φόχτ). « (Ὁ) πνευματικὸς καὶ διανοητικὸς τοῦ ἀνθρώπου βίος εἶνε τὸ προϊόν τοῦ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ παραγομένου φωσφόρου, ἀναλόγως δὲ τῆς ποιότητος καὶ ποσότητος τούτου παράγονται αἱ ἰδέαι, τὰ αἰσθήματα καὶ αἱ πεποιθήσεις » (Moleschott).

Συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς ταύτας, αἱ ἀντίθετοι ἰδέαι τῶν δύο συνδιαλεγόμενων εἶνε ἐκκρίσεις τοῦ ἐγκεφάλου αὐτῶν, ὧν τοῦ ἑτέρου εἶνε ἀναγκαίως πλημμελεῖς, πηγάζουσι δὲ ἐκ παθολογικῆς καὶ ἀνωμάλου καταστάσεως τῶν ἐγκεφαλικῶν κινήσεων· ἐκ τοῦ ἑνὸς τῶν ἐγκεφάλων παράγονται αἱ ἰδέαι καὶ αἱ πεποιθήσεις τῆς μετ' αὐτοῦ συνεργείας πνευματικῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ὑπάρξεως ὑπεραισθητῶν ὄντων, ἐκ δὲ τοῦ ἑτέρου ἰδέαι καὶ πεποιθήσεις ὅλως τούτων ἐναντία. Τίνος τῶν δύο τούτων ἐγκεφάλων τ' ἀπολειτουργήματα εἶνε ὀρθὰ, φυσιολογικὰ καὶ πρὸς τὰ πράγματα ἀντιστοιχοῦντα; Ὁδηγούμενοι ἐκ τῆς ὕλιστικῆς θεωρίας, κατὰ τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος, ὀφείλομεν βεβαίως νὰ λάβωμεν ὡς γνώμονα τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὴν ποιότητα τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης· ἀλλὰ πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν ἐκθεσιν τῶν ἡμετέρων σκέψεων, διευκρινήσωμεν τὴν μέθοδον ἣν προτιθέμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν.

Ὁ Βύχνερ ἐξομοιοῖ τὴν ἐγκεφαλικὴν μηχανὴν πρὸς ἀτμομηχανὴν, ὁ δὲ Feuerbach πρὸς ὠροδείκτην. Ἔώρα ὑποθέσωμεν ὅτι ἔχομεν χιλίους ὠροδείκτας κατασκευασθέντας ὑπὸ τοῦ ἰοῦ τεχνίτου, ἀφ' ἑσπέρας δὲ πάντας τὴν αὐτὴν ὥραν ἀπακριβῶς σημειοῦντας· ἐγειρόμενοι τοῦ ὕπνου παρατηροῦμεν ὅτι αἱ βελόλαι

τῶν 999 ὠροδεικτῶν σημειοῦσι τὴν πέμπτην ὥραν, τοῦ δὲ τελευταίου τὴν ὀγδόην. Ἄνευ πολλῶν σκέψεων καὶ ὑπολογισμῶν, ἐφαρμόζοντες τοὺς κοινωτέρους τῆς πιθανότητος κανόνας, βεβαιοῦμεν ὅτι αἱ κινήσεις τοῦ ἐνός τῶν ὠροδεικτῶν ὑπῆρξαν ἀνώμαλοι καὶ πλημμελεῖς, τακτικαὶ δὲ καὶ εὐρυθμοὶ αἱ τῶν 999. Ἐὰν δὲ τῆς οἰκίας ἐξεργασμένοι παρατηρήσωμεν ὅτι καὶ οἱ λοιποὶ τῆς πόλεως ὠροδείκται συμφωνοῦσι κατὰ τὴν σημείωσιν τῆς ὥρας πρὸς τοὺς ἡμετέρους 999, τότε θεωροῦμεν ὡς ἀναμφισβήτητον ἀληθειαν ὅτι ὁ μηχανισμὸς τοῦ ἐνός, τοῦ μὴ συμμορφουμένου πρὸς πάντας τοὺς λοιπούς, εἶνε εἰς ἀνώμαλον καὶ πλημμελεῖ κατὰστασιν.

Ὁ Φόγτ ἐξομοιάζει τὰς λειτουργίας τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς τὰς τοῦ ἥπατος. Ὑποθέσωμεν ὅτι μᾶς παρουσιάζονται ὑγρά δύο εἰδῶν παραχθέντα ἐκ τοῦ ἥπατος δύο ἀνθρώπων· καὶ τὸ μὲν τούτων κιτρινωποῦ χρώματος σύγκειται, ὡς κατεδείχθη διὰ χημικῆς ἀναλύσεως, ἐκ τῶν στοιχείων Α καὶ Β, τὸ δὲ ἕτερον ἐρυθροῦ χρώματος ἐκ τῶν στοιχείων Δ καὶ Ε. Ὅπως ὀρίσωμεν τίς τῶν δύο ἐκκρίσεων ὑπῆρξε παθολογικὴ, τὸ δὲ παραχθὲν πλημμελές, συμπαραβάλλομεν τὰ προκείμενα ὑγρά πρὸς τὴν συνήθη τοῦ ἥπατος παραγωγὴν πάντων τῶν λοιπῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων, ἐὰν δὲ αὕτη ἦνε κιτρινωποῦ χρώματος καὶ περιέχῃ τὰ στοιχεῖα Α καὶ Β, ἐξαιρετικῶς δὲ καὶ σπανίως παρήχθη καὶ χολὴ χρώματος ἐρυθροῦ περιέχουσα τὰ στοιχεῖα Δ καὶ Ε, ἀποφαινόμεθα ἄνευ δισταγμοῦ τινος ὅτι ἢ τοῦ πρώτου ἥπατος ἐκκρίσις ὑπῆρξε φυσιολογικὴ, πλημμελεῖς δὲ καὶ παθολογικὴ ἢ τοῦ δευτέρου.

Εὐρισκόμενοι ἐνώπιον τῆς μηχανῆς τοῦ ἐγκεφάλου κατὰ τοὺς μὲν, ἢ ἐνώπιον τοῦ ἐγκεφαλικοῦ ὄργάνου κατὰ τοὺς ἄλλους, προκειμένου δὲ νὰ προσδιορίσωμεν τὸ κανονικὸν ἢ ἀνώμαλον τῶν ἐνεργειῶν του, τὸ φυσιολογικὸν ἢ παθολογικὸν τῶν

ἐκκρίσεων, τούτέστι τῶν παραχθέντων ὑπ' αὐτοῦ ἰδεῶν καὶ πεποιθῆσεων, ἃς ἐφαρμόσωμεν τὰς ἀρχὰς αἰτινες μᾶς ὁδηγοῦσι κατὰ τὰς περὶ μηχανῶν ἢ ὀργάνων κρίσεις μας. Τοῦ ἐγκεφαλικοῦ ὀργάνου λειτουργοῦντος ὡς πάντα τὰ λοιπὰ ὄργανα ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον διεύθυνσιν τῶν μηχανικῶν καὶ σωματικῶν τῆς φύσεως νόμων, μὴ ὑποκειμένου δὲ εἰς οὐδεμίαν πνευματικὴν ἀρχὴν δυναμένην ν' ἀλλοιώσῃ ἐλευθέρως τὰς κινήσεις καὶ ἐνεργείας του, δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ ἐξαιρέσωμεν τὸ ἐγκεφαλικὸν ὄργανον τῆς λογικῆς τῶν μηχανῶν καὶ τῶν λοιπῶν ὀργάνων. Τοιαύτη εἶνε ἡ μέθοδος ἣν μεθ' ὅλης τῆς ἀκριβείας θέλομεν ἐφαρμόσῃ ὅπως μὴ ἀπομακρυνθῶμεν τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν.

Ἄγανακτεῖς βεβαίως, ἀναγνώστα, πληροφορούμενος ὅτι ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἐπὶ τῶν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων καὶ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως πρόκειται νὰ ἐφαρμόσωμεν μηχανικὰς ἀρχὰς, νὰ κρίνωμεν δὲ περὶ αὐτῶν λαμβάνοντες ὡς ὁδηγὸν τὴν λογικὴν τὴν ἐπὶ τοῦ ἥπατος καὶ τῶν νεφρῶν ἐφαρμοζομένην. Καὶ ὅμως, ὅπως καταστήσωμεν πρόδηλον τὴν ἀποπλάνησιν τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν καὶ ἐξελέγξωμεν τὸ τερατῶδες τοῦ παραλογισμοῦ αὐτῶν, δεόν νὰ διέλθωμεν διὰ τῆς δοκιμασίας ταύτης ἀκολουθοῦντες καὶ ἐπικαλούμενοι τὴν ἰδίαν λογικὴν των.

Ὁ ἐκ τῶν δύο διαλεγόμενων ὑλιστῆς δὲν δύναται βεβαίως ν' ἀξιοῖ ὅτι αἱ παραγωγαὶ τοῦ ἐγκεφάλου του εἶνε ὑπέρτεροι τῶν τοῦ ἀντιφρονούντος αὐτῷ· αἱ ἰδέαι τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἑτέρου παράγονται ἐκ τῶν κινήσεων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ ἐγκεφάλου ἑνὸς ἐκάστου, εἰσὶν ὅμως ὅλως ἀντικείμεναι καὶ ἀντίθετοι, ὥστε αἱ κινήσεις καὶ λειτουργίαι τοῦ ἑνὸς ἐξ ἀνάγκης εἶνε πλημμελεῖς καὶ παθολογικαί· πρόκειται δὲ νὰ ὀρίσωμεν διὰ τῆς λογικῆς τῶν ὑλιστῶν τίνες αἱ φυσιολογικαί, τίνες δὲ αἱ ἀνώμαλοι καὶ ἐλαττωματικαί.

Τώρα σταθμίζοντας τὰ γεγονότα καὶ ὑπὸ τῆς πείρας ὀδηγούμενοι, ἐξερευνῶντες τὰς ἐκκρίσεις πάντων τῶν ἐγκεφάλων τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὰς παραχθείσας καὶ παραγομένας ἐξ αὐτῶν ιδέας καὶ πεποιθήσεις, δυνάμεθα εὐχερῶς ν' ἀκριβώσωμεν ὅτι πᾶσαι αἱ ἀναρίθμητοι μυριάδες τῶν ἐμφανισθέντων ἐπὶ τῆς Γῆς ἐγκεφάλων παρήγαγον σταθερῶς ιδέας καὶ πεποιθήσεις θερησκευτικὰς καὶ πάντες ἐβεβαίωσαν ὅτι δὲν εἶνε αὐτοὶ οἱ αὐτομάτως παραγόντες ιδέας, βουλήσεις, αἰσθήματα, ἀλλ' ἑτέρα παρ' αὐτοῖς πνευματικὴ ἀρχὴ καὶ δύναμις, πρὸς ἣν μεταδίδουσι τὰς ἐντυπώσεις των καὶ παρ' ἧς δεχόμενοι τὴν διεύθυνσιν τῶν κινήσεων καὶ ἀλλοιώσεών των μεταβιβάζουσιν αὐτὰς εἰς τὰ λοιπὰ τοῦ σώματος ὄργανα. Ἡ στατιστικὴ τῶν διαφόρων ἐθνῶν καὶ ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκουσιν ἀληθῶς ὅτι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀνεφαίνετο καὶ ἐγκέφαλός τις ἀντιθέτους παραγωγῶν δοξασίας, ἀλλ' ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Δημοκρίτου καὶ Ἐπικούρου καὶ Λουκρετίου πρέπει νὰ κατέλθωμεν εἰς τὸν ΣΤ' αἰῶνα ὅπως ἀπαντήσωμεν ἐγκέφαλον παραγόντα ἀντιθερησκευτικὰς ιδέας, καὶ ἀπὸ τούτου εἰς τοὺς ἐπελθόντας αἰῶνας καὶ εἰς τὰς ἡμέρας μας ὅπως ἀνεύρωμεν ἀριθμὸν τινα ἐγκεφάλων, ἐξ ὧν ἐκπηγάζουσιν ὑλιστικαὶ δοξασίαι καὶ ἄρνησις πνευματικῶν ἀρχῶν καὶ δυνάμεων· πλὴν καὶ ὁ ἀριθμὸς οὗτος εἶνε κόκκος ἄμμου ἐντὸς τοῦ ὠκεανοῦ τῶν ἐγκεφάλων τῶν κατοίκων τῆς Γῆς, τῶν ὑπὸ μυρίους τύπους παραγόντων τὰς ιδέας καὶ πεποιθήσεις περὶ ὑπάρξεως πρώτου Αἰτίου τοῦ Παντός καὶ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοικήσεως πνευματικῆς ἀρχῆς.

Ἀπέναντι τοῦ καταπληκτικοῦ μεγέθους τοιοῦτου γεγονότος τὸ συμπέρασμα εἶνε ἀνχιμισθῆτερον· ἐὰν ὁ ἐγκέφαλος παράγῃ τὰς ιδέας ὡς τὸ ἦπαρ τὴν χολὴν καὶ οἱ ἀδένες τὰ ρευστὰ, ὡς ὁ ὠροδείκτης σημειοῖ τὰς ὥρας, ἐὰν ὁ ἐγκέφαλος ὑπόκειται κατὰ τὰς λειτουργίας καὶ ἐνεργείας του εἰς τοὺς μηχανικοὺς νόμους,

εις οὓς υπόκεινται πάντα τὰ λοιπὰ τοῦ σώματος ὄργανα, εἶνε προφανές καὶ ἀδιανοητικόν ὅτι ὁ ἐγκέφαλος τοῦ ἡμετέρου ὕλιστοῦ, τοῦ ἐπικαλεσθέντος τὴν κρίσιν καὶ ἀποφασίν μας, εὐρίσκειται εἰς πλήρημελήν καὶ ἔκρυθμον καὶ παθολογικὴν κατάστασιν, διότι ἐξ αὐτοῦ παράγονται ἰδέαι καὶ πεποιθήσεις μὴ ἔχουσαι τὰ στοιχεῖα τῶν παραγομένων ὑπὸ τῶν ἐγκεφάλων ἀπάσης τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ ἐγκέφαλος τοῦ ἡμετέρου ὕλιστοῦ δὲν ἔχει συνειδήσιν τοῦ ὑπὸ πάντων τῶν λοιπῶν συναισθανομένου γεγονότος, ὅτι τούτεστι δὲν εἶνε αὐτὸς μόνος ὁ παράγων τὰς ἰδέας, τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς βουλήσεις, ἀλλ' ἢ ἐν αὐτῷ ἐνοικοῦσα πνευματικὴ ἀρχή. Μία πλάνη, μία αὐταπάτη, παθολογικὴ τις κατάστασις βεβαίως ὑπάρχει εἰς ἓνα τῶν δύο ἐγκεφάλων τῶν συνδιαλεγομένων, ἀλλ' ἢ λογικὴ τῆς μηχανικῆς, ἢ λογικὴ τῶν σωμάτων, ἢ λογικὴ τῶν ἀπαραβάτων τῆς φύσεως νόμων μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος. Ἡ πλάνη, ἢ αὐταπάτη, ἢ ἔκρυθμος κατάστασις ὑπάρχει εἰς τὸν ἐνεργοῦντα ἐγκέφαλον κατὰ τρόπον ἀντίθετον πάντων τῶν λοιπῶν ἐγκεφάλων καὶ παράγοντα προϊόντα ὅλως ἐξαιρετικὰ καὶ ἀνώμαλα.

Τὸ συμπέρασμα τοῦτο θὰ ἐξελέγξωμεν διὰ τῆς ἐφαρμογῆς ἐτέρας τῶν ὑλοδοξούντων ἀρχῆς.

Ἡ ὕλη κυβερνᾷ τὸν ἄνθρωπον· ἢ ὑπαρξίς οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ βρώσις· τὸ κλίμα τῆς χώρας ἐν ἧ ὁ ἄνθρωπος διαμένει, καὶ τὸ εἶδος τῶν ἐν τῇ κοιλίᾳ εἰσαγομένων βρωμάτων ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῶν κινήσεων καὶ ἀλλοιώσεων τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς παραγομένων ἰδεῶν, διότι καὶ τὰ νοήματα καὶ αἱ πεποιθήσεις καὶ τὰ συναισθήματα ἔρτηνται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τῆς ποσότητος τοῦ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ παραγομένου φωσφόρου. Καὶ κατὰ μὲν τινὰς τῶν ὕλιστῶν, ὁ καφές εἶνε ἡ καταληληλότερα πόσις πρὸς παραγωγὴν ὀρθῶν καὶ μεγάλων ἰδεῶν, κατὰ δὲ τὸν Moleschott ἀνυψοῦντα τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν βρώματα

εἶνε τὰ πῖσα, οἱ φάσθλοι καὶ κί φακαί, κατ' ἄλλους δὲ ἡ βρωσις τῶν ἰχθύων, ὡς παραγόντων μεγάλην ποσότητα φωσφόρου, κανονίζει ἐμμελῶς καὶ ἀναπτύσσει τὰς κινήσεις τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης καὶ τὰς διανοητικὰς αὐτῆς λειτουργίας. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ ὑπὸ τῶν ὑλοδοξούντων ἐπαγγελλόμενα, ἰδοὺ δὲ τὰ γεγονότα.

Οἱ ὕλισται οἰκοῦσιν ἐν Εὐρώπῃ καὶ διαιτῶνται ὡς πάντες οἱ λοιποὶ κάτοικοι τῆς χώρας ταύτης, καὶ ὁμοίως οἱ ἐγκέφαλοι τούτων παράγουσι δοξασίας πνεύματος καὶ θρησκευτικὰς πεποιθήσεις. Διερχόμενοι δὲ πᾶσαν τὴν Γῆν καὶ εἰς τὰς χώρας τῆς Ἀφρικῆς καὶ Ἀσίας καὶ τοῦ Νέου Κόσμου μεταβαίνοντες, ἐνθα κλίματα εὐκραῆ ἢ κατεψυγμένα, καὶ τοὺς σαρκοβόρους ἐπισκεπτόμενοι λαοὺς καὶ τοὺς διὰ τῶν ὀσπρίων ἢ ἄλλων τῆς γῆς προϊόντων διαιτωμένους, καὶ τοὺς ἰχθυοφάγους τῶν παραλίων τῆς Πικαρδίας καὶ Βρεττανίας, ἐπεκτείνοντες δὲ τὰς ἡμετέρας ἐρεῦνας ἐπὶ τε τῶν ἐκπεπολιτισμένων καὶ ἀπολιτεῦτων λαῶν τῶν ὑπὸ διαφόρους καὶ ἀντιθέτους ἐπιδράσεις κλίματος καὶ διαίτης βιοῦντας, εὕρισκόμεθα ἔναντι γεγονότος σταθεροῦ, ἀναλλοιώτου, ἀκαταγωνίστου, τῆς ἐκκρίσεως θρησκευτικῶν ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων ἀπὸ πάντων τῶν ἐγκεφάλων τῶν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου πλανήτου οἰκούντων ἀνθρωπίνων ὄντων.

Ἄλλ' ἐνταῦθα ὁ ἡμέτερος ὕλιστής διακόπτει τὴν σειρὰν τῶν ὕλιστικῶν συλλογισμῶν μας· ἀνομολογῶ καὶ παραδέχομαι, λέγει, ὅτι οἱ ἐγκέφαλοι τῆς ἀνθρωπότητος παράγουσι θρησκευτικὰς ἰδέας καὶ πεποιθήσεις, ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ σπάνιοί τινες ἐγκέφαλοι παράγοντες ἀντιθέτους δοξασίας, οἵτινες ἀντενεργοῦντες εἰς τὰς κειμένας ἰδέας, νέας δημιουργοῦσι θεωρίας. Ἐν αὐτοῖς ἐγκτεται ἡ κίνησις καὶ ἡ πρὸς τὰ πρόσω ὠθοῦσα ἐνέργεια, αὐτοὶ ἀνακαλύπτουσιν, αὐτοὶ ἐργάζονται διὰ τὰς μελλούσας γενεάς, αὐτοὶ τὰ πάντα ἀνατρέπουσιν, αὐτοὶ πρὸς τὸν Θεὸν παλαίουσιν, αὐτοὶ

προκαλοῦσι τὰς κοινωνικὰς λαβήλαπας. Δὲν πρέπει ὅθεν ν' ἀποβλέπητε εἰς μόνον τὸν ἀριθμὸν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ποιότητα τῶν σπανίων ἐκείνων ἐγκεφάλων τῶν ἀναλαβόντων τὴν κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν πάλιν. Ἡ ἐντελεστέρα ὀργάνωσις τῶν σπανίων τούτων ἐγκεφάλων, εἴτε ἐκ τῆς φύσεως ἤρηται εἴτε ἐκ τῆς ἐπιστημονικῆς ἢ τεχνητῆς ἀναπτύξεως, ἰσχυραίνει οὐ μόνον τὸ καταπληκτικὸν τοῦ ἀριθμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐγγυᾶται τὸ ἄρθρον τῶν ἐκκρίσεων τῆς ἀντιθρησκευτικῆς παραγωγῆς τῶν. Πρὸς εὐθυγνωσίαν ὅθεν τῆς ἰκανότητος τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς παραγωγὴν ὀρθῶν ἰδεῶν, δεόν νὰ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν κατάστασιν τῆς ἐγκεφαλικῆς ὀργανώσεως.

Ὅτι τελειότερον ὄργανον διὰ τῶν εὐρύθμων αὐτοῦ κινήσεων παράγει ἐκκρίσεις ὀρθοτέρας πολλῶν ἀτελεστέρων, οὐδεὶς βεβαίως θὰ διαμφισβητήσῃ· ὠροδείκτης καλῶς κατεσκευασμένος θὰ σημειοῖ τὰς ὥρας ἀκριβέστερον πολλῶν ἄλλων κακῶς κατεσκευασμένων· ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν λύεται διὰ τῆς ἀπλῆς βεβαιώσεως ὅτι οἱ ἀντιθρησκευτικὰς δοξασίας παράγοντες ἐγκεφαλοὶ ἔχουσι καὶ ἐντελεστέραν ὀργάνωσιν. Τὸ ζήτημα καὶ μετὰ τὴν βεβαίωσιν ταύτην εὐρίσκεται εἰς τὴν αὐτὴν πάντοτε θέσιν· τίνες οἱ καλῶς καὶ τίνες οἱ κακῶς ὀργανωμένοι ἐγκεφαλοὶ; τίνες ἐν παθολογικῇ, τίνες δὲ ἐν φυσιολογικῇ διάκεινται καταστάσει; Θέλετε ν' ἀπομακρυνθῆτε τῆς λογικῆς τῶν μηχανῶν, τοῦ ἥπατος καὶ τῶν νεφρῶν, τῆς λογικῆς τῶν ὑμετέρων ἀρχῶν καὶ θεωριῶν; Ἄλλ' εἶπατε ἡμῖν, προκειμένου περὶ σωματικοῦ ὄργανου, τίς εἶνε ὁ ἕτερος γνώμων, πλὴν τοῦ ἀριθμοῦ, ὁ δυνάμενος νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς τὴν διάγνωσιν τῆς τελειότητος τῆς ὀργανώσεως αὐτοῦ καὶ τῆς ἀκριβείας τῶν κινήσεων καὶ λειτουργιῶν του; Τὴν φυσιολογικὴν κατάστασιν πάντων τῶν λοιπῶν τοῦ σώματος ὀργάνων

1) Ὅρα πραγματείαν περὶ κύττωματισμοῦ ἐν τῷ Ἡμερολόγιῳ Ἀσωπίου τοῦ ἔτους 1883 σελ. 411.